

H.CAVID ƏSƏRLƏRİNİN DİLİNDƏ METAFORLARIN ÜSLUBİ İMKANLARI

Məqalədə dramaturq H.Cavidin dilində işlənən ümumişlək məcazlardan fərqli olaraq sityativ məcazlar daha qüvvətli bədii təsvir vasitəsi kimi göstərilir. Onu qeyd etmək lazımdır ki, müəyyən şəraitdən asılı olaraq sityativ məcazi mənə ümumişlək mənaya çevrilə də bilər. Lakin, bu heç də ümumişlək məcazi mənə və fərdi məcazi mənə olan prinsipial fərqi yox etmir. Araşdırmalardan aydın olur ki, H.Cavidin dram əsərlərində böyük ustalıqla, yerində işlənmiş, bədii dil və ifadə vasitələri olan metaforlar yüksək obrazlılıq, emosionallıq yarada bilmişdir. Mahiyyətinə, məzmununa görə metaforlar H.Cavid yaradıcılığında türk şeiriyyətinin obrazlı təfəkkürü və yüksək təənnüm vasitəsi ilə canlı həyat lövhələri, milli təfəkkürlə bir bağlılıq yaratmışdır.

Açar sözlər: Metafor, H.Cavid, məcazlar, həqiqi mənə, İblis, Xəyyam, Knyaz, Peyğəmbər, qadın.

Giriş

Məcaz sözün əsas mənasından törəyir və ona istinad edir. Sözdə çoxmənalılıq, keyfiyyətin varlığı məcazın əmələ gəlməsinə zəmin yaradır. Hər bir çoxmənalı sözün mənalardan biri həqiqi, başqaları isə ikinci dərəcəli və ya məcazi olur.

Sözün həqiqi mənası əşyanı adlandırmaq üçündürsə, məcazi mənə onu təsvir etmək üçündür. Çünki, söz məcazi mənə kəsb etdikdə obrazlılıq kimi keyfiyyətə sahiblənir və fikrin təsirli, mənalı ifadəsinə xidmət edir. Məsələn: Bir nəfərin möhkəm, sarsılmaz adam olduğunu qeyd etdikdə, “dəmir iradəlidir” ifadəsi işlədilir. Belə olduqda, dəmir sözü həmin tərkibdə bir həqiqi mənada yox, məcazi mənada işlədilir. Çünki, dəmirə xas keyfiyyətlər müqayisə və bənzəyiş yolu ilə insanın səciyyəvi, ən xarakter xüsusiyyətini qabarıq şəkildə qiymətləndirir. (6, s.155).

Əsas təhlil

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, məcazi mənalardan bir qismi ümumxalq dilinə məxsusdursa, o biriləri yalnız bədii dildə işlənir və bədii mətn vasitəsi ilə aydınlaşır. Deməli, sözün həm ümumişlək mənası, həm də sityativ məcazi mənası olur. O məcazi mənə ki, dilimizdə sabitləşmiş və bütün kollektiv qəbul edilərək işlənir. Ona dilin ümumişlək məcazi mənası deyilir. (4, s.8).

Əgər məcazi mənə bu və ya digər konkret münasibətlə bədii-üslubi şəraitə uyğunlaşmazsa, ona sityativ məcazi mənə deyilir. O, sözün həqiqi mənasından törəsə belə yenə də onun semantik strukturuna daxil olmur, bədii əsərin üslubi vasitəsi olaraq qalır. Məsələn: Söyüdlərin bir-birinə qarışmış və başını aşağı dikmiş şaxələri də Leylisindən ayrılmış Məcnunun saçlarını təqlid edir.

Lakin, ümumişlək məcazlardan fərqli olaraq sityativ məcazlar daha qüvvətli bədii təsvir vasitəsi kimi çıxış edir. Onu qeyd etmək lazımdır ki, müəyyən şəraitdən asılı olaraq sityativ məcazi mənə ümumişlək mənaya çevrilə də bilər. Lakin, bu heç də ümumişlək məcazi mənə və fərdi məcazi mənə olan prinsipial fərqi yox etmir.

Sityativ fərdi mənə sözün ilkin obyektiv mənası əsasında əmələ gəlir və ondan asılı olur.

Məcazın mahiyyətini ilk dəfə qədim Yunan alimləri təyin etmişlər. Antik dövrün alimləri məcazın təbiətini öyrənib qeyd etmişlər ki, məcaz sözün mənası ilə bağlı olan semantik bir hadisədir: “trop” (yəni məcaz) – söz və ya söz birləşməsinin elə bir mənə dəyişməsidir ki, bunun nəticəsində məzmun zənginləşir. Zəngin mənə və mənə çalarlarına malik olan məcaz bədii dildə olduqca ifadəli və obrazlı təsvir vasitəsi kimi çıxış edir. Məcaz əşya və hadisələri adlandırmaq üçün yox, obrazlı şəkildə səciyyələndirmək üçündür. V.Q.Belinskiyin sözü ilə desək, “Məcazın əmələ gəlməsi ifadənin obrazlılıq, zərurəti ilə bağlıdır”.

“Metafora obrazlı nitq, ədəbi və canlı danışmaq üslubunda leksik - semantik vahidlər kimi, həm də söz sənətkarının məharətini səciyyələndirən bədii təsvir vasitəsidir”. (5, s. 17).

Doğrudan da, məcazın bu növündən ayrı - ayrı dövrlərdə, həm klassik ədəbiyyatda, həm də müasir ədəbiyyatda yazıçı və şairlərimiz öz əsərlərində geniş istifadə etmişlər.

Metaforların ən geniş yayılmış formaları əşya və hadisələr əsasında mümkün olan aşağıdakı bənzəyiş əlaqələri nəticəsində yaranmışdır;

- 1) Zahir cəhətdən oxşarlıqla əlaqədar əmələ gələn metaforlar.
- 2) Daxili əlamətlərinə görə oxşarlıq nəticəsində əmələ gələn metaforlar.
- 3) İnsan və ümumiyyətlə canlılara məxsus hərəkətlər əşyaların üzərinə keçiriləndə əmələ gələn metaforlar.

4) Bütün feillərin cansız əşyalar bildirən isimlərlə birləşib onları canlandırması.

Bu metaforlara dramaturq H.Cavidin əsərlərində tez - tez rast gəlirik.

“İblis” faciəsində İblisin monoloqundan bir parçaya diqqət yetirək;

Dərya lərə hökm elm ədə lıfçın.

Səhraları sarsıtmada vulkan. (5, s.8)

Bu nümunədə İblisin özünün törətdiyi dəhşətli səhnəyə qıraqdan durub baxması təsvir olunmuş və insanlığı saran dəhşət “dəryalərə hökm etmədə tufan” metaforu ilə daha qabarıq, təsirli verilmişdir.

Arifin Allaha müraciəti, metaforik ifadələrlə belə təsvir olunmuşdur:

Ey varlığı vox, yoxluğu vardan daha dilbər!

Ruhum səni izlər.

Lütf et, o gözəl çöhrəni bir an mına göstər,

Könlüm səni özlər. (5, s.9)

Burada verilən “ruhum səni izlər” və “könlüm səni özlər” ifadələri metafordur. Birinci metaforda insana xas olan əlamət ruhun üzərinə, ikinci misalda yenə də insana xas olan xüsusiyyət ürəyin üzərinə köçürülmüşdür.

Başqa bir yerdə şair Arifin İblisə uyaraq dəlicəsinə göylərə əl açıb müraciətlə dediyi sözləri metaforlarla belə təsvir etmişdir:

Ver, bir buyruq. ver də cəhənnəmlər açılsın.

Coşsun, bütün atəşləri dünyaya saçılınsın. (5, s. 12)

Burada verilən “cəhənnəmlər açılsın” ifadəsi metafordur. Bu metafor ilə müharibələr törədən İblis cildli insanların nəyə qadir olduqları təsvir edilmişdir.

Başqa bir yerdə İblisin Ariflə yaxınlaşması metaforik məcazlarla belə canlandırılmışdır:

Baxdım, ər iy or ruhunu həp qeydi - əsarət,

Gəldim edəyim ta səni hürriyyətə dəvət.

Bəxdııv, sani mahv atmada min dih'lü xəyalat,

Gəldim verayim qalhina bir ııırı - həqiqət. (5, s. 13)

Bu nümunədə verilmiş “əziyor ruhunu həp qeydi - əsarət”, “səni məhv etmədə min dürlü xəyalat” ifadələri metafordur. Bu metaforların hər ikisində insana və ya digər canlılara aid olan əzmək və məhv etmək əlaməti birincidə əsarət, ikincidə isə xəyalət mücərrəd isimlərin üzərinə köçürülmüşdür.

İblislə Arifin qarşılaşması səhnəsində İblis nəyin bahasına olursa - olsun Arifi yoldan çıxarmaq istəyir. Arif isə ona belə cavab verir:

Məhv olsa da hər mənliyim uymam sana, dəf ol! (5, s. 14).

“Məhv olsa da hər mənliyim” metaforu ilə dramaturq Arifin şəxsiyyətini açmış, onun əsərin əvvəllində dürüst biri olduğunu göstərmişdir.

Başqa bir yerdə İblis yenə də Arifi yolundan sapdırmaq istəyir və istehzal qəhqəhə ilə deyir:

Faqat, yazıq! Əmin ol.

Bəklər sani bir yığın cinayət,

İzlər səni bir yığın fəlakət. (5, s.48)

Bu nümunədə göstərilən “bir yığın cinayət”, “bir yığın fəlakət” ifadələri metafordur. Bu metaforlarda da canlılara və ya cansız əşyalara xas olan xüsusiyyət mücərrəd mənalı isimlərin üzərinə köçürülmüşdür.

Ah, sağaldıqca artıyor kədərim,

Mani mahv edi yor düşüncələrim. (5, s.49)

Yaralı zabitin dilindən deyilən bu nümunədə “artır kədərim”, “məhv edir düşüncələrim” ifadələri metafordur. Bu metaforların köməyiylə yazıçı qəhrəmanın daxili aləmini açır, qəmini - kədərini göstərir. Bu metaforalarda da canlılara aid xüsusiyyətlər mücərrəd mənalı isimlərin üzərinə köçürülmüşdür.

Bilməm şu cinayət, şu xəyanət, şit fəlakət, Bitməzmi, ilahi!
Bu qədər səbrə nə hacət?
Ver, bir buyuruq ver də cəhənnəmlər açılsın,
Coşsun biitün atəşləri duyaya saçılsın. (5, s. 12)

Arifin dilindən söylənilən bu parçada “cəhənnəmlər açılsın”, “coşsun bütün atəşləri” ifadələri metafordur.

Burada cansız əşyalara xas olan xüsusiyyətlər birincidə “cəhənnəm” mücərrəd isminə, ikincidə isə görüntü bildirən ismin üzərinə köçürülmüşdür.

H.Cavidin “Knyaz” əsəri də dil baxımından çox zəngindir. Burada da metaforik ifadələrə tez - tez rast gəlirik. Aşağıdakı münunələrə diqqət yetirək:

Yaşa, afət çiçəyim! (5, s. 82)

Burada “afət çiçəyim” ifadəsi ilə əsərin qəhrəmanı Knyaz sevgilisi Jasmeni belə adlandıraraq onu çiçəyə bənzətmişdir.

Hər qaranlıqda gülümsər bir işıq,
Hər qadın cilvəsi bir dadlı xəyal. (5, s.83)

Salomonun dilindən deyilən bu parçada “gülümsər bir işıq” ifadəsi metafordur. Burada insana məxsus əlamət işıq isminin üzərinə köçürülmüşdür.

Knyaz sevdiyi Jasmeni Solomona belə təsvir edir:

İncə bir köylü müəllim qızıdır,
Qafqazın cilvəsi bir yıldızıdır. (5, s.84)

Dramaturq “cilvəsi bir yıldız” metaforundan istifadə etməklə Jasmeni nəzərdə tutur, onu ulduza bənzədir.

Antonla Şakronun qarşılaşdığı səhnədə Anton belə deyir:

Məsləkin liylə, müdara ki sənin,
Bu nə yaltaqlıq? Ədəbsiz canavar! (5, s. 106)

Dramaturq burada Şakronu canavara bənzədir. Bu metaforik ifadə ilə Şakronun nə qədər qəddar olduğu açıqlanır.

Hər başda daşırsın dəli sevdə,
İzlər səni min dürlü fəlakət... (5, s. 110)

ifadəsində “izlər səni fəlakət” metafordur. Burada insana xas olan xüsusiyyət mücərrəd isim - fəlakət sözünün üzərinə köçürülmüşdür.

Başqa bir yerdə dramaturq qəhrəmanın dili ilə zəmanənin iç üzünü açıb göstərmiş, yoxsulların məşəqqətli həyat sürməsinə metaforik ifadə ilə belə təsvir etmişdir:

Məhbəs kəsilib yoxsula dünya,
Azğınlar edər hökmünü icra. (5, s. 112)

Burada dramaturq dünyanı məhbəsə bənzədir və dünyada özbaşınalığın baş alıb getdiyini önə çəkərək zülmkar, vəhşi xarakterli insanların bu dünyanı məhbəsə çevirmələrini, azğınların o məhbəsdə hökmü icra etmələrini bədii dil vasitəsi olan metafora ilə ifadə etmişdir.

Bir yanda coşub - daşsa da varlıq,
Bir yanda sırtmaqda məzarlıq. (5, s. 115)

Burada isə dramaturq yaşayışla ölümü üz - üzə qoyur, varlığı coşub - daşan metaforası ilə göstərmiş, məzarlığı isə bu insanlara rişxəndlə baxması təsvir olunmuşdur. “Coşub - daşsa da varlıq” metaforasında təbiət hadisəsinə aid olan xüsusiyyət insanın üzərinə, ikinci ifadədə isə insana xas olan sırtmaq xüsusiyyəti məzarlıq isminin üzərinə köçürülmüşdür.

Dramaturqun üslub və sənətkarlığından asılı olaraq metafor nə qədər mürəkkəb olsa da, asan qavranılır. Obrazlı, təsirli və orijinal metaforlar yaratma qabiliyyəti fitri istedadın əlamətlərindəndir. Bu cür metaforlar yazıçının fərdi üslubunu fərqləndirməkdə də əhəmiyyətli bir amil kimi özünü doğruldur:

İki gündür yenə daşmış kədərin,
Düşündür, həp düşünürsün, bu neçin? (5, s. 151)

Solomonun dilindən verilən bu parçada “daşmış kədərin” ifadəsi metafordur. Bu metafor vasitəsilə vətən həsrətilə yaşayan qəhrəmanın qəm - kədəri təsvir olunmuşdur.

Əsərin başqa bir yerində Lena ilə Jasmen arasında olan münasibəti ögey ana və qız arasındakı münasibət kimi yox, onları bir - birinə doğma, əziz yaxın göstərmək üçün metafordan istifadə etmişdir.

Sən deyilsin mana həmsirə, xayır,
Taleyim çünki ölümdən qaradır.
Sarı, səadət və əsalət çiçəyi
Mən, fəlakət və cəfalət böcəyi... (5, s. 168)

Bu misralarda verilən “səadət və əsalət çiçəyi”, “fəlakət və cəhalət böcəyi” ifadələri metafordur. Bu metaforlarda dramaturq qəhrəmanını çiçəyə və böcəyə bənzətmişdir.

H.Cavidin “Knyaz” əsərində olduğu kimi “Topal Teymur” əsərində də məcazlardan geniş istifadə olunmuşdur. Ayrı - ayrı surətlərin dilindən verilmiş məcazlar əsərin dilinə zənginlik gətirmişdir.

Əsərin birinci pərdəsində Moskvadan gətirilmiş bir rus qızının tərfi Teymur sərkərdəsi Orxanın dilindən belə təsvir olunur:

İştə yeni açılmış Moskva çiçəyi!..
Ah, o çiçəkdən də lətifdir. (5, s.8)

nümunədə verilən “Moskva çiçəyi” metafordur. Bu metafor II növ təyini söz birləşməsi ilə ifadə olunmuşdur.

Başqa bir nümunəyə diqqət yetirək:

Onu yalnız zıl Qaplan bilir. (5, s.9)

Burada dramaturq Topal Teymur Qızıl Qaplan deyər təsvir edir və təsiredici metaforik ifadə yaradır.

H.Cavidin “Xəyyam” dramı da dil zənginliyi baxımından diqqəti cəlb edir. “Xəyyam” əsərində ziddiyyətlə dolu səhnələr tez - tez bir - birini əvəz edir, qəhrəmanların mənəvi aləmi, həyata baxışları, mənfi və müsbət xüsusiyyətləri bədii dil və ifadə vasitələrinin köməyiylə dolğun şəkildə təsvir olunur.

İstər nəsr ilə yazılmış istərsə də mənzum dramalarında leksik - semantik bədii dil vasitələri H.Cavid yaradıcılığını söz inciləri ilə bəzəmişdir. Buna görə də dramaturqun əsərlərinin dili və üslubu öz intellektuallığı, lakonikliyi özünəməxsusluğu ilə Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi iz buraxmışdır. Aşağıdakı nümunələrə nəzər salaq:

Nə olur, höylə cızıb yetsə bəşər,
Səncə əfsanəmidir xeyir Hə şər? (5, s.203)
O bir işvəli nur
Qız deyil sanki şəfəq yavrusudur. (5, s.207)
Lütf edin, imkan varsa,
Baxınız taleyimin yıldızma.
Açınız həp gələcək ömrü mana. (5, s.208)

Yuxarıda verilən nümunələrdə “azıb, getsə bəşər”, “işvəli nur”, “şəfəq yavrusu”, “taleyimin yıldızı” ifadələri metaforadır. Bu metaforaların köməyiylə dramaturq qəhrəmanlarının daxili aləmlərini açıb göstərmiş. “Azıb, getsə bəşər” metaforasında insana xas olan xüsusiyyəti “bəşər” sözünün üzərinə köçürmüşdür.

Sevda Sabbahla qarşılaşır, lakin onu Xəyyam zənn edir:

Məni hardan tanıyar heykəli - naz? (5, s.208)

-deyə Sabbah soruşur. Burada dramaturq Sevdanı “heykəli – naz” metaforası ilə təsvir etmişdir.

Aldırma, sənər imdi o zülmət.
Hər yanda gülümsər yeni cənnət. (5, s.211)

Sabbahın dilindən verilən bu nümunədə “gülümsər yeni cənnət” ifadəsi metafordur. Burada insana xas olan xüsusiyyət mücərrəd isim olan “cənnət” sözünün üzərinə köçürülmüşdür.

Bax, doğdu günəş, güldü çiçəklər.
Seyr et, nə gözə! şən kələbəklər. (5, s.211)

Bu nümunə yenə də Sabbahla Sevdanın qarşılaşdığı səhnədənədir. Bu sözləri Sabbah müraciətlə Sevdaya deyir və ətrafdakı gözəllikləri ona göstərir. Dramaturq burada “doğdu günəş”, “güldü çiçəklər”, “şən kələbəklər” metaforlarından istifadə etməklə gözəl bir mənərə yaratmışdır. Bu

metaforlarda insana xas olan “doğdu”, “güldü”, “şən” xüsusiyyətlər digər canlı və cansızların üzərinə köçürülmüşdür.

Əsərin başqa bir yerində Xəyyam Sevdanı görcək ona vurulur, onu vəsf etməyə başlayır:

Ah, san, lıala san... Başqa çiçəksin.
Bilmam kimi xoşkam edəcəksin.
Bir tanrıya lazımsa tapınmaq,
Zövq əhli tapınsın sana birdən. (5, s.217)

Burada dramaturq Xəyyamın dilindən dediyi “başqa çiçəksən” metaforası ilə Sevdanı çiçəyə bənzədir. Xəyyamın Sevdaya olan münasibəti bu metaforun köməyiylə təsvir olunur.

Əsərin ikinci pərdəsində Xəyyam İbn Sinanı dostları Rəmzi və Xərabatiyə belə təqdim edir:

İbn Siruıyı eşitdinsə, oxu.
İşlə Şərqin o böyük feyləsufu
Bax, yaratmış nə böyük xariqələr.
Bir daha nuri ki, daim parlar. (5, s.221)

Burada dramaturq İbn Sinanı “dəha nuru” metaforu ilə təsvir edir və onun aqlını, zəkasını “daim parlar” metaforu ilə daha yüksəklərə qaldırır.

Əsərin ikinci pərdəsinin sonunda Xəyyam hər şeydən küskün kimi insanlardan qaçmağa çalışır. Xacə Nizam onun dahi bir insan olduğunu bir daha vurğulayır:

Saqın, aldırma ki, kor otsa cahan Günəşin nuruna gəlməz nöqsan.
Sən kiçilsən də böyüksən, həтта

Qopsa zülmət, yenə parlar o zəka!... (5. s.235)

Verilən bu misalda Xacə Nizam Xəyyamı Günəşin nuruna bənzədir. Onu “günəşin nuru” metaforu ilə təsvir edən dramaturq bir daha oxucu gözündə ucaldır, dahiləşdirir. Burada dramaturq “kor olsa cahan”, “günəşin nuru”, “qopsa zülmət”, “yenə parlar o zəka” metaforlarından məharətlə istifadə etmiş əsərin dilini leksik - semantik baxımdan zənginləşdirmişdir.

Baxınız, incə, zəfər qönçələri,
İşlə, rum qeysərinin töhfələri. (5, s.241)

IV pərdədən misal gətirdiyimiz bu misralarda müharibədə əsir götürülmüş Rum qızlarını dramaturq “zəfər qönçələri” metaforu ilə təqdim edir.

H.Cavidin yuxarıda qeyd etdiyimiz əsərlərində olduğu kimi “Peyğəmbər” dramında da dramaturq bir - birindən fərqli səhnələr yaradarkən bədii dil və ifadə vasitələrindən geniş istifadə etmişdir. Burada verilən hadisələr rəngarəng olduğu kimi, bədii ifadə vasitələri də zəngin və dolğun işlənmişdir.

Əsərin birinci pərdəsində Peyğəmbərin Hira dağında yatmış kimi görünən halı təsvir olunur və bu zaman göydən enən bir mələklə Peyğəmbər danışmağa başlar.

Bənmi? Hiç sorma!

Əzəliyyəət şəfəqlərində açan Tazə bir qönçə, pənbə bir yıldız.

Ayrı olsaq da iştə hər ikimiz

Bir rübabın inildəyən səsiyiz. (6. s. 142)

Göydən enən mələyin dilindən verilən bu nümunədə “tazə bir qönçə, pənbə bir yıldız”, “rübabın inildəyən səsiyiz” ifadələri metafordur. Bu metaforların köməyiylə dramaturq bu mələyin gözəl simasını yaratmış və eyni zamanda Peyğəmbərə verdiyi yüksək qiymət təsvir olunmuşdur.

Ölümdən çəkinməm, səni dinlərim.

Çünki sən o şəfəqdən bir parçasın.

O fidandan dərilmiş bir qonçasın.

O günəşdən ayrılmış bir yıldızsın

Tanrı gülüşündən doğmuş bir qızsın. (6, s. 168)

Peyğəmbər çəkilib gedən Mələyə qarşı diz çökərək deyir:

Xayır, susmam, gedər haqqı söylərim

Bu nümunə Peyğəmbərin mələklə danışdığı səhnədəndir. Burada Peyğəmbərin başa düşməyən, ona müxtəlif təyziqlər edən insanlardan çəkinməsi təsvir olunur. Dramaturq Peyğəmbəri haqq yolunda ruhlandırılan mələyi “o şəfəqdən bir parçasın”, “o fidandan dərilmiş bir qonçasın”, “o

günəşdən ayrılmış bir yıldızsın”, “Tanrı gülüşündən doğmuş bir qızsın” metaforları ilə vəsf etmiş, eyni zamanda Allahın surətini də “fidan”, “günəş” metaforları ilə yaratmışdır.

Peyğəmbər ona vurulmuş Şəmsanı belə tərif edir:

Yıldızların sevdasından Yaratılmış bir çiçəksin. (6, s. 173)

Peyğəmbərin dilindən verilən bu ifadədə “bir çiçəksin” ifadəsi metafordur. Bu metaforun köməyiylə Peyğəmbərin Şəmsaya olan münasibəti açıqlanır.

Əsərin başqa bir yerində Peyğəmbər qızı diri - diri basdırılan ananın fəryadını dinləyərək həyəcanla belə deyir:

Qadın, qadın?!

Onu duymaq, duyurmaq is tər kən

Ya qar düşüncəmi bir şölə, bir zəhərli dikən.

Bütün həyatı çiçəkləndirən fəqət o...niçin,

Niçin əzilsin o, bilməm niçin sürüklənsin?!

Qadın - günəş, cocuq - ay... nur i ay günəşdən alır.

Qadinsız ölkə çubuq məhv olur, zavallı qalır.

Qadın əlilə fəqət bəxtiyar olur şü cihan,

O bir mələk... onu təqdis edər böyük Yaradan.

O pək sevimli, gözəl, incə, nazlı bir xilqət,

Onun ayaqları altındadır fəqət cənnət:

Qadın gülersə şu ıssız mühitimiz güləcək,

Sürüklənən bəşəriyyət qadınla yüksələcək... (6. s. 192)

Misal gətirdiyimiz bu nümunədə həqiqətən də ölməz dramaturqumuz H.Cavid qadına yüksək qiymət vermiş, onun ölməz, pak, uca simasını bir - birindən təsirli metaforaların köməyiylə yaratmışdır. Burada “ya qar düşüncəmi bir şölə”, “bütün həyatı çiçəkləndirən”, “niçin əzilsin”, “qadın - günəş”, “cocuq – ay”, “o bir mələk”, “onun ayaqları altındadır fəqət cənnət”, “mühitimiz güləcək”, “sürüklənən bəşəriyyət” ifadələri metafordur. Bu metaforları yaradarkən dramaturq bitkilərin və göy cisimlərinin adlarını məharətlə işlədərək bir - birindən təsirli lövhələr yaratmışdır. Peyğəmbərin qadına, anaya verdiyi yüksək qiyməti bədii dil vasitəsindən istifadə edərək gözəl həyat töhfəsi yaratmışdır.

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, şairin dram əsərlərinin dili və üslubu bədii dil və ifadə zənginliyi ilə milli tənəkkürün oyanmasına ciddi təsir etmişdir.

H.Cavidin dram əsərlərindəki metaforaların leksik - semantik quruluşunu və bəzi morfoloji məqamlarını araşdırarkən sözlərin ümumtürk abidələri ilə daha çox uyğunluq təşkil etdiyini görürük.

Şairin dram əsərləri özünəməxsus bədii dil və üslub zənginliyi ilə türk dillərinin tədqiqində əsaslı mənbələrdən biri ola bilər. H.Cavid dramlarında olan bədii dil vasitələri türk - oğuz qrupunun öyrənilməsində nəinki sözlərin həm də obrazlı dil vasitələri ilə süslənmiş cümlələrin araşdırılması zamanı qohum dillər arasında olan ümumi münasibətləri, tarixi inkişaf prosesini aşkara çıxarmağa dəyərli bədii mənbədir.

Araşdırmalardan aydın olur ki, H.Cavidin dram əsərlərində böyük ustalıqla, yerində işlənmiş, bədii dil və ifadə vasitələri olan metaforalar yüksək obrazlılıq, emosionallıq yarada bilmişdir. Mahiyyətinə, məzmununa görə metaforlar H.Cavid yaradıcılığında türk şeirliyinin obrazlı tənəkkürünü, yüksək tərənnüm vasitəsi ilə canlı həyat lövhələri milli tənəkkürlə bir bağlılıq yaratmışdır.

Nəticə

Beləliklə, H.Cavid yaradıcılığından gətirdiyimiz nümunələrdən bir daha aydın olur ki, dramaturqun yaradıcılıq irsi dil baxımından çox zəngindir. Bu baxımdan şairin əsərlərinin dilini ədəbi dilimizin lüğət tərkibi, mənşəyi, dialekt və şivələri, frazeologiyası, sözlərin leksik - semantik xüsusiyyətləri, habelə söz yaradıcılığı dilin lüğət tərkibinə dəyərli faktlar verir. Şairin poetik dilində öz bitkinliyi, məna çaları, şeirə yeni ruh, bədii və emosionallıq gətirməsi ilə diqqəti cəlb edən, qiymətləndirici bədii dil və ifadə vasitələri silsilə təşkil edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev Ə. Klassik Azərbaycan poeziya dilinin məcazlar sistemi. Bakı, 1989.
2. Əfəndiyeva T. Azərbaycan dilinin bədii ifadə vasitələri. Bakı, 1973.
3. Qurbanov A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, 1985.
4. Əfəndiyeva T. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyatı. Bakı, 1980.
5. H.Cavid. Seçilmiş əsərləri. Bakı: 2005
6. H.Cavid. Seçilmiş əsərləri. III cild. Bakı: 2005
7. Müasir Azərbaycan dili. I cild. Bakı, 1978.
8. Babayev A. Dilçiliyə giriş. Bakı, 1993.
9. Rəfil M. Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə giriş. Bakı, 1958.
10. Verddiyeva Z., Ağayeva F., Adilov M. Azərbaycan dilinin semosiologiyası. Bakı, 1972.

**Naxçıvan Dövlət Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-mail: arifezeynalova9@gmail.com*

Arifa Zeynalova

STYLISH POSSIBILITIES OF METAPHORS IN THE LANGUAGE OF H. JAVID'S WORKS

The article shows that, unlike the general metaphors used in the language of playwright H.Javid, metaphors are shown as a more powerful means of artistic description. It should be noted that, depending on certain circumstances, a situational figurative meaning can also turn into a general meaning. However, this does not eliminate the fundamental difference between general figurative meaning and individual figurative meaning. Research shows that metaphors, which are artistic language and means of expression, were used with great skill and in place in H.Javid's dramatic works and were able to create high imagery and emotionality. By their nature and content, metaphors have created a connection with the figurative thinking and high chanting of Turkish poetry, vivid depictions of life, and national thinking in H. Javid's work.

Keywords: *Metaphor, H. Javid, metaphors, true meaning, Devil, Khayyam, Prince, Prophet, woman.*

Арифa Зейналова

СТИЛЕВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ МЕТАФОР В ЯЗЫКЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Х.ДЖАВИДА

В статье показано, что в отличие от общих метафор, используемых в языке драматурга Х.Джавида, метафоры показаны как более мощное средство художественного описания. Следует отметить, что в зависимости от определенных обстоятельств ситуативное образное значение может также превращаться в общее значение. Однако это не устраняет принципиального различия между общим образным значением и индивидуальным образным значением. Исследования показывают, что метафоры, являющиеся художественным языком и

средством выражения, использовались с большим мастерством и к месту в драматических произведениях Х.Джавида и были способны создавать высокую образность и эмоциональность. По своей природе и содержанию метафоры создали связь с образным мышлением и высоким воспеванием турецкой поэзии, яркими изображениями жизни и национальным мышлением в творчестве Х.Джавида.

Ключевые слова: *Метафора, Х. Джавид, метафоры, истинный смысл, Дьявол, Хайям, Принц, Пророк, женщина.*

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Firudin Rzayev tərəfindən təqdim edilmişdir.

İlk daxilolma tarixi: 18.04.2025

Son daxilolma tarixi:18.05.2025